

Resum

M3s enll3 dels noms m3s coneguts de la il·lustraci3 catalana (Maians i Capmany) pul·lula un nombre imprec3s d'erudits afeccionats a la recerca hist3rica que, si 3s que han aconseguit de superar l'ostracisme al qual han estat sotmesos per la historiografia, ha estat sota el model de l'estudi aillat i, sovint, panegirista. A trav3s d'una completa n3mina d'estudiosos de la hist3ria durant el segle XVIII a Catalunya, Val3ncia i les Illes Balears es descriuen els principals cenacles de la historiografia catalana (Oliva, Val3ncia, Acad3mia de Bones Lletres de Barcelona, Universitat de Cervera, Mallorca, Menorca), es ressegueixen els fils de les relacions intel·lectuals i s'avalua la seva producci3 en relaci3 amb els valors caracter3stics de la Il·lustraci3: el criticisme, la ra3 cristiana i la ra3 laica. Aquesta relaci3 d'historiadors, antiquaris, arxivers i polemistes tamb3 inclou aquells que, per causes for3ades o volgudes, van desenvolupar la seva obra fora dels territoris catalans, una conseq38ncia del centralisme borb3nic que executava la captaci3 i el des-terrament en funci3 dels seus interessos pol3tics i culturals.

Abstract

Over and above the best-known names of the Catalan Enlightenment (Maians and Capmany), there were an unknown number of amateur scholars in love with historical research who, if and when they have succeeded in overcoming the ostracism to which professional historians have subjected them, are the paradigm of isolated, and often eulogising, historians. A full list of students of history during the XVIIIth century in Catalonia, Valencia and the Balearic Islands gives us the main centres of the study of Catalan history (Oliva, Valencia, the Academy of Belles Lettres of Barcelona, the University of Cervera, Mallorca, Menorca). Through these one can trace the threads of intellectual relationships and assess the quality of the history written in relation to the Enlightenment's characteristic features: a critical mind, Christian reason-

ning and lay argument. Such a list of historians, antiquarians, archivists and polemicists also includes those who, for voluntary reasons or under obligation, developed their studies outside the Catalan lands. This was a consequence of the centralism of the Bourbon monarchs who enticed or exiled people according to Bourbon political and cultural interests.

Fins no fa gaire, els noms propis de la historiografia catalana durant el segle XVIII eren pocs i, en general, de discreta notorietat. Més enllà dels reputats Gregori Maians i Siscar i Antoni Capmany i de Montpalau només s'intuïa una reduïda nòmina de polígrafs, més o menys conreadors de la recerca històrica i més o menys gregaris d'aquestes dues personalitats.¹ Recentment, però, diversos estudis han revelat l'existència d'un teixit significatiu de producció historiogràfica a Catalunya, a València i a les Illes Balears. Molts d'aquests historiadors han estat rescatats d'un oblit, conseqüència, per una banda, del caràcter promptuari i manuscrit de bona part de la seva producció i, per l'altra, de la particular naturalesa dels seus continguts, massa especulatiu i especiosos per al gust de la historiografia posterior. Davant les dificultats de molts d'aquests treballs per assolir la condició il·lustrada en relació amb els principis de la raó laica i del científicisme modern, la postergació ha estat el seu destí.

Sobre bona part d'aquests recopiladors d'antiguitats, arxivers i erudits del segle XVIII no se sabia gaire més del que havien escrit Fèlix Torres Amat s les seves *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes* (1836), Just Pastor Fuster i Taronger en la seva *Biblioteca Valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días* (1827-1830) i Joaquim Maria Bover de Rosselló en la seva *Biblioteca de escritores balears* (1868). Seguint un plantejament semblant —però temàtic—, el flamant *Diccionari d'historiografia catalana*, dirigit per Antoni Simon i Tarrés,² ha ofert una eina actualitzada i qualificada d'excel·lent servei per als historiadors. Malgrat les inevitables mancances, la nòmina d'historiadors dels Països Catalans que inclou i analitza és la més completa que existeix. Per tant, aquest assaig farà ús d'aquesta obra fonamental, particularment d'aquells autors tractats que van desenvolupar la seva tasca historiogràfica entre el final del segle XVII i el començament del XIX.

Fent passar el *Diccionari d'historiografia Catalana* pel garbell que tria els historiadors que formen part d'un generós segle XVIII, queden retinguts un total de cent noms. D'aquest centenar d'historiadors es poden extreure aquestes senzilles dades: 43 eren originaris del País Valencià; 40 del Principat de Catalunya i 17 de les Illes Balears; gairebé dos de cada tres historiadors eren eclesiàstics —en concret, 61—, dels quals 11 pertanyien a la Companyia de Jesús i van ser expulsats a Itàlia el 1767.

---

1. Javier ANTÓN PELAYO, «La historiografia catalana del siglo XVIII. Luces y sombras de un proyecto ilustrado y nacional», *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, 18, 2000, p. 289-310.

2. Antoni SIMON I TARRÉS (dir.), *Diccionari d'historiografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003.

Evidentment, la regularitat d'aquests números amaga una vàlua molt desigual. Per això, es fa indispensable descriure amb particularitat els principals centres de creació i discussió historiogràfica, les xarxes relacionals que van canalitzar les influències i les temàtiques que els autors van utilitzar en les seves obres. Al final d'aquesta exposició es realitzarà una valoració de la producció historiogràfica catalana en relació amb els principis generals de la Il·lustració europea. D'entrada, però, és congruent començar pel País Valencià, el lloc on al començament del segle XVIII el criticisme bibliogràfic es va desenvolupar amb més embranzida.

1. El criticisme del País Valencià al començament del segle XVIII³

El criticisme historiogràfic va arrelar a València gràcies a la llavor plantada per l'alacantí Marnel Martí i Saragossà (1663-1737).⁴ Aquest eclesiàstic, afamat humanista durant els deu anys que residí a Roma, entrà en contacte amb la història crítica europea (Jean Mabillon, Daniel Papebroch, Federico Carlo Gravina, Ludovico Antonio Muratori) i espanyola (Nicolás Antonio, el marquès de Mondéjar i José Sáenz de Aguirre), i es convertí en un aferrissat defensor de la reconstrucció objectiva dels fets del passat mitjançant la certificació autèntica i fiable de les fonts. De fet, era un antagonista de la metodologia escolàstica imperant. La intransigència de Martí en qüestions de crítica històrica, menyspreu d'infundades tradicions i defensa del judici negatiu, no tenia fissures. D'aquesta manera, per exemple, refusava la vinguda de sant Jaume a Espanya o la fundació de l'orde carmelita pel profeta Elies, tradicions pietoses i populars comunament acceptades per la historiografia de l'època. En aquest intent de convertir les investigacions històriques en un procés científic, la crítica toparà amb l'església i l'estat, defensors d'una visió interessada de la història, servil de la devoció popular i de la reputació de la pàtria. Aquesta forma de «catolicisme nacional» era útil per a cohesionar els diferents pobles hispans a partir d'uns presumptes orígens cristians comuns i adient en les reivindicacions regalistes de la monarquia davant la Santa Seu. Amb aquests principis tan fermes i antagonics als de la majoria, els seus projectes van patir nombroses contrarietats i decepcions.

En tornar de Roma, ocupà el deganat de la catedral d'Alacant, però l'ambient ordinari de la vila el desencantà aviat. El 1699 s'instal·là a València buscant caliu cultural i, tot i que la ciutat del Túria no era la del Tíber, hi va romandre fins que el 1707 va ser reclamat a la cort de Felip V. Durant la seva estada a València passà a liderar una tertúlia literària i científica de *novatores* que es reunia a casa del marquès de Villatorcas, on participaven matemàtics com Tomàs Tosca,

---

3. Antonio MESTRE SANCHIS, *Historia, fueros y actitudes políticas. Mayans y la historiografía del XVIII*, València, Universitat de València, 2000 (1970).

4. Antonio MESTRE SANCHIS, *Humanismo y crítica histórica en los ilustrados alicantinos*, Alacant, Universidad de Alicante, 1980, p. 14-89 i «Crítica y apología en la historiografía de los novatores», *Studia Histórica. Historia Moderna*, 14, 1996, p. 45-62.

Joan Baptista Corachán i Baltasar Íñigo, juristes com Pere Borrull, bibliòfils com Josep Rodríguez i historiadors com Josep Manuel Minyana. Aquests anys van ser decisius per a la cultura i la historiografia valencianes del començament del segle XVIII. Sota el seu benefactor influx criticista desenvoluparen la seva tasca historiogràfica autors de la talla de Minyana, Segura i, sobretot, Maians.

El frare trinitari Minyana (1671-1730) va ser el deixeble més proper a Martí, amb el qual ja havia entrat en contacte a Itàlia. Quan regentava la càtedra de retòrica a la Universitat de València va ser temptat per Martí perquè es dediqués a l'estudi de la història. Primer estudià el teatre romà de Sagunt i, el 1707, després de la batalla d'Almansa, va iniciar una obra sobre la Guerra de Successió a València justificativa del filoborbonisme de l'aristocràcia valenciana davant l'actitud revolucionària i austriacista de la pagesia. Aquesta obra, titulada *De bello rustico valentino* (publicada després de la mort de l'autor gràcies a les gestions de Maians),⁵ va rebre un assessorament de Martí que, per les seves aspres correccions, va provocar que l'amistat que l'autor li profesava es refredés. En els consells de Martí, però, es proposen plantejaments metodològicament molt il·lustrats: superar l'esquema de la historiografia politicomilitar, conformada a partir d'una simple relació d'esdeveniments, i cercar les profundes causes i conseqüències dels fets i de les accions dels protagonistes, més enllà de les estrictament dinàstiques; la contextualització cronològica en l'exposició dels fets; i la claredat narrativa que ajudés el lector a una perfecta comprensió. El criticisme, la cerca de la veritat i el punt de vista social de l'obra de Minyana la fan molt diferent d'altres cròniques valencianes de la Guerra de Successió, com per exemple, les escrites per Josep Llorenç i de Clavell (1660-1734), Josep Vicent Ortí i Major (1673-1748), Isidor Planes († 1729) i Pere Vicent Sabata i Grifolla (1662-1733).

Un altre historiador que participà de l'esperit crític de la historiografia valenciana al començament del segle XVIII va ser el dominic Jacint Segura (1668-1751).⁶ Vinculat indirectament amb Martí, Segura es marcà com a objectiu ensinistrar els joves en l'esperit crític, pas necessari per a arribar a la veritat històrica. Amb aquesta intenció va publicar l'obra metodològica *Norte crítico* (1733), on donava cita als grans historiadors crítics europeus (Mabillon, Valemont) i espanyols (Nicolás Antonio, Mondéjar i Aguirre) del segle XVII. En aquest tractat desenvolupa la seva crítica contra els escriptors gentils i heretges, els apòcrifs i els falsos crònicons. Atribueix la inversemblança dels falsos crònicons a la passió que genera el patriotisme, tot i que per a valorar determinades qüestions de la història eclesiàstica prefereix un entremig entre la ingènua credibilitat i la despietada hipercrítica. La seva acceptació de les tradicions jacobees, per exem-

---

5. Modernament editada, José Manuel MIÑANA, *La Guerra de Sucesión en Valencia — De bello rustico Valentino*, introducció, text llatí, traducció, notes i índex de F. Jordi Pérez i Durà i José Me Estellés i González, València, Institució Alfons el Magnànim, 1985.

6. Sobre Segura, vegeu Jaume PASTOR I FLUIXÀ, *Fr. Jacinto Segura (1668-1751): El «Norte crítico» y las polémicas con Sales*, Alacant, Caixa d'Estalvis Provincial d'Alacant, 1986 i Nicolás BAS MARTÍN, «Estudio preliminar» a Jacinto SEGURA, *Norte crítico (1733)*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 2001.

ple, responia a un respecte per la devoció cristiana i el culte sagrat, i també a la pobresa d'arguments dels qui negaven aquest fet, però això per a Segura no implicava cap certesa històrica. El cert és que el mètode crític del valencià era prou sòlid com per a carregar contra certes opinions històriques que Benito Jerónimo Feijoo exposava en el seu *Teatro Crítico*, la qual cosa provocà una polèmica, més presumptuosa que científica, animada pels autors del *Diario de los Literatos de España*.

A partir dels anys trenta del segle XVIII els consells de Martí, Minyana, Segura i Corachán van ser decisius perquè el jove Gregori Maians i Siscar (1699-1781) s'interessés per la història. A partir d'aleshores, l'impuls cultural i historiogràfic del País Valencià va girar al voltant del món intel·lectual del «solitari d'Oliva».

1.2. *El món historiogràfic de Maians*

El retir de Maians a la seva vila natal d'Oliva l'any 1739 fou el resultat de la manca de recolzament que els seus projectes reberen a la cort mentre dirigia la Reial Biblioteca. Maians⁷ havia arribat a Madrid el 1733 fugint d'una turmentosa experiència acadèmica de deu anys a l'Estudi General. Les seves dues principals iniciatives en el camp de la història eren, d'una banda, la propagació del mètode crític a partir de l'edició de les obres dels grans historiadors crítics espanyols (Nicolás Antonio i Mondéjar) i, d'altra banda, la publicació de les fonts originals, bàsiques per a alimentar qualsevol treball autoritzat dels historiadors. Aquesta ambiciosa empresa, plantejada com un projecte de reforma cultural d'Espanya, no va ser compresa ni pel ministre de Felip V José Patiño, ni pels membres de l'Acadèmia de la Historia.

Des d'Oliva va continuar perseverant en els seus projectes, desplegant una apassionada activitat intel·lectual que fluïa a través d'una intensa i constant correspondència amb erudits espanyols i estrangers. La fundació de l'Acadèmia Valenciana el 1742 havia de servir per a impulsar el que no havia estat possible a Madrid. Un dels objectius d'aquesta institució era, com proposava el setè article dels seus estatuts, «la enmienda i perfección de la Historia de España». Per això, eren necessaris mitjans econòmics que permetessin la publicació d'obres crítiques i de fons documentals. Però les coses no van funcionar com Maians pensava. La publicació de la *Censura de historias fabulosas* de Nicolás Antonio al final de 1742, on s'inclouia una introducció i una biografia de l'autor redactades per Maians, va provocar una agra polèmica, sobretot per la crítica que feia el d'Oliva a unes làmines de Granada, fingides al final del segle XVI. Els guardians de les làmines, els membres del capítol del Sacromonte, van protestar a la cort i, fins i tot, van delatar davant el Sant Ofici l'obra editada per Maians. El Consell de Castella va

---

7. Sobre Maians vegeu Antonio MESTRE, *Influjo europeo y herencia hispana. Mayans y la Ilustración valenciana*, València, Ajuntament d'Oliva, 1987, i Don Gregorio Mayans y Siscar, *entre la erudición y la política*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1999.

atendre l'acusació embargant la *Censura* i altres obres i papers de Maians. Davant això, els membres de l'Acadèmia Valenciana es van astorar i abandonaren progressivament el projecte. Aquesta circumstància va debilitar la vida i les iniciatives plantejades per la institució, la qual, deseparada econòmicament, es va dissoldre el 1751.

Aquestes decepcions no acoquinaren Maians, el qual continuà mantenint una actitud crítica davant els falsos cronicons i les glòries nacionals. La seva postura intransigent vers la falsa pietat i els falsos herois que tutelaven l'església i el govern li va reportar el qualificatiu d'antiespanyol. Tot i la seva actitud foralista (i austriacista), el mètode crític i científic de Maians, molt allunyat de l'estil assagístic que seguïen els autors afrancesats que triomfaven a la cort (Feijoo, per exemple), cercava l'exaltació de la pàtria a partir de gestes febaents i no a partir de «falses glòries», les quals aconseguïen escassa credibilitat als ulls dels historiadors estrangers i, per tant, augmentaven el descrèdit de les ciències i les lletres espanyoles.

Des d'Oliva, Maians deixarà sentir el seu influx crític sobre molts erudits a través de la correspondència. Entre els valencians sobresurten el següents: Vicent Ximeno i Sorlí (1691-1764), l'autor d'*Escritores del Reyno de Valencia*; Josep Teixidor i Trilles (1694-1775), un rigorós erudit capficat en la depuració dels documents i la recerca de la veritat, autor d'*Antigüedades de Valencia*; Tomàs Agustí Sales i Alcalà (1707-1774), cronista de la ciutat de València i fervent polemista de l'obra de Jacint Segura, atret a la crítica històrica gràcies als pacients consells de Maians; Lluís Galiana i Cervera (1740-1771), un dominic afeccionat a l'epigrafia que va plantejar l'edició dels clàssics catalans medievals; Joaquim Marín i Mendoza (1725-1782), un deixeble de la Universitat de València, membre de la Real Academia de la Historia, que publicà una *Historia de la milicia española* i una *Historia del derecho natural y de gentes*; el jesuïta Joan Andrés i Morell, historiador de la literatura; Antonio de Valcárcel, comte de Lumiares (1748-1808), un arqueòleg i eminent numismàtic, autor de *Lucentum, hoy la ciudad de Alicante*; Marià Seguer (1702-1759), un metge i erudit, autor d'*Història anatòmica dels metges espanyols il·lustres*; i un grup d'erudits valencians que s'instal·laren a Madrid en el curs de la segona meitat del segle XVIII, entre els quals destaquen Pérez Baier, Joan Baptista Muñoz, Cerdà i Rico, Cavanilles, Sempere Guarinos i Joaquim Villanueva.

La influència de Maians també va fructificar a Catalunya a través de l'escola ceriverina, liderada pel catedràtic de dret romà Josep Finestres i Monsalvo (1688-1777). La relació epistolar entre els dos intel·lectuals va constituir-se en un fòrum d'iniciatives i intercanvis culturals en el qual també participaren els germans, els deixebles i els amics d'ambdós. En aquestes erudites converses epistolars van col·laborar, entre d'altres, el germà de Gregori Maians, Joan Antoni, destacat historiador; els germans Finestres, Jaume, impulsor dels estudis historicocrítics a Poblet i autor d'una història del monestir en quatre volums, i Daniel, promotor de l'escola d'història eclesiàstica catalana formada a l'entorn dels frares premonstratesos Caresmar, Pasqual i Martí; el jurista Ignasi de Dou i de Solà i els seus fills, també juristes, Ignasi i Ramon-Llàtzer de Dou i de Bassols; el lleidatà Francesc-Xavier Elias, membre de l'oratori de Sant Felip Neri a Barcelona i autor d'obres hagiogràfiques; el jesuïta Nicolau Aimeric, filòsof-humanista, autor de l'epis-

copològic de Barcelona; Antoni Codorniu, jesuïta al col·legi de Girona, el qual subministrà a Maians diverses notícies històriques; Joan Baptista Gener, teòleg-historiador; el canonge Francesc Xavier Dorca, autor d'una història dels sants màrtirs gironins; i Josep de Vega i Sentmenat, autor de diverses obres erudites.

3. Els historiadors valencians a Madrid

La segona meitat del segle XVIII fou un període d'èxode dels erudits i historiadors valencians, bona part dels quals havien iniciat els seus treballs sota la supervisió de Maians. La seducció de la cort va ser conseqüència del centralisme de la monarquia i de la política cultural de l'absolutisme borbònic —sobretot durant el regnat de Carles III—, que va atraure les ments més preclares d'aquests territoris. En erigir-se Madrid en el més important focus de producció cultural d'Espanya (acadèmies, diaris, impremtes, tertúlies, reunions literàries i artístiques, col·legis, encàrrecs oficials), cap allà pelegrinà la major part dels intel·lectuals que volien tenir millors possibilitats d'estudi i publicació, promocionar-se i fer carrera en el món de les lletres. Entre els intel·lectuals que realitzaren el seu *cursus honorum* sota l'ombra de la cort destaca l'hebraïsta Francesc Pérez Baier (1711-1794).

D'orígens humils, Pérez Baier representa la tenacitat en l'estudi, l'ambició politicointel·lectual i l'habilitat per guanyar-se el favor dels poderosos. Quan cursava dret a la Universitat de Salamanca començà una erudita relació epistolar amb Maians, aleshores bibliotecari reial, que es mantindria viva fins a la mort del d'Oliva. Després de regentar la càtedra d'hebreu a les universitats de València i Salamanca, va entrar en els ambients jesuïtics de la cort, a partir dels quals va ser nomenat el 1749 membre d'una comissió d'estudiosos encarregada d'investigar els arxius eclesiàstics d'Espanya. L'objectiu d'aquesta empresa era trobar documents regalistes que afavorissin les pretensions de la monarquia davant les negociacions del nou concordat que es preparava amb la Santa Seu. El treball de Pérez Baier es considerà satisfactori, ja que, el 1752, el rei el premià amb un canonicat a Barcelona i una pensió de 600 ducats. A Catalunya entrà en relació amb el cercle cerverí que dirigia Josep Finestres, però la «pesada» residència del seu càrrec li deixava poc temps per als seus treballs erudits. Aquesta càrrega durà poc. Gràcies als seus contactes a la cort, el 1754 aconseguí una beca per a estudiar a l'estranger. Partí cap a Itàlia amb l'objectiu de buscar documents en arxius i biblioteques, adquirir antiguitats i millorar el seu coneixement en llengües orientals. Amb la caiguda del marquès de l'Ensenada i l'ascens de Ricardo Wall, el 1756, maniobrà amb habilitat i va saber reivindicar el seu nom defensant la cultura espanyola, força menyspreada a la Itàlia d'aquells anys. En aquest sentit s'ha d'interpretar la publicació a Roma de *Damasus et Laurentius hispanis asserti et vindicati* (1756), obra poc crítica però que complagué molt el nou govern, el qual el nomenà visitador del Col·legi Espanyol de Sant Climent de Bolonya. A Roma entrà en contacte amb els homes nous que controlaven la política espanyola (Manuel de Roda) i, a Nàpols, s'apropà a Carles —el futur tercer rei

Carles d'Espanya— gràcies al seu coneixement del grec. Quan tornà a Espanya el 1761, va ser afavorit amb generositat: canonge a la catedral de Toledo i encarregat de redactar un catàleg dels manuscrits hebreus i llatins d'El Escorial. El seu apropament al grup «manteista» que governava li va ser molt útil quan es va decretar l'expulsió dels jesuïtes el 1767: fou nomenat preceptor dels infants reials (1767), canonge ardiaca de València i bibliotecari major de la Real Biblioteca (1783).

La seva activitat com a antiquari i com a historiador va ser molt admirada en el seu temps. Malgrat el compromís amb la crítica històrica, la seva activitat política el va apartar de vegades d'ella. Si, per una banda, va enfrontar-se amb els defensors de l'autenticitat de les làmines i restes arqueològiques descobertes a Granada, i forçà la intervenció de les autoritats en la defensa de la veritat, o va impulsar la reedició de la *Bibliotheca Vetus* de Nicolás Antonio, anotada i enriquida amb un pròleg (1788), per una altra banda, en el seu *Damasus et Laurentius...* reivindicava l'origen espanyol de sant Damas i sant Llorenç, movent-se en el nacionalisme apològic que tant agradava als governants del segle XVIII. En aquest sentit, com assenyala Mestre, la postura de Pérez Baier en matèria de crítica històrica és més política i més laxa si s'escau, sobretot si amb ella veia que podia molestar aquells que detenien el poder.

Gràcies a la seva influència a la cort, però, un grup d'intel·lectuals valencians, integrat per Raimon Magí, Manel Monfort, Cerdà i Rico, Vicent Blasco, Joan Baptista Muñoz i Antoni Cavanilles, entre d'altres, va aconseguir prebendes règies d'una certa alçada. Per aquesta raó, l'hebraïsta es convertí en el director d'aquest grup, de vegades una mica èmul de la influència que continuava exercint Maians des del seu retir.

Antoni Josep Cavanilles i Palop (1745-1804)⁸ és, per sobre de tot, un botànic, però relacionat amb la història gràcies al seu interès per recuperar la tradició científica hispànica. Mentre cursava els seus estudis de filosofia i teologia a València i Gandia entrà en contacte amb Maians i Pérez Baier, els quals exerciren sobre ell una forta influència intel·lectual. Va ser preceptor, catedràtic de filosofia al col·legi de Sant Fulgenci de Múrcia i catedràtic del jardí botànic de la cort. El 1777 es va establir a París en qualitat de mestre dels fills del duc de l'Infantado, nomenat ambaixador a la capital francesa. Hi residí durant dotze anys, vivint l'ambient revolucionari i participant en els bulliciosos cercles intel·lectuals, sobretot els relacionats amb les ciències naturals. Va ser testimoni de la publicació del famós article «Espagne» a l'*Encyclopédie méthodique* (1782), redactat per Nicolas Masson de Morvilliers, on es menystenien l'aportació d'Espanya a la cultura europea. La resposta de Cavanilles a aquesta provocació es concretà en les seves *Observations de M. l'abbé Cavanilles sur l'article Espagne de la nouvelle Encyclopédie* (1784), la primera d'una llarga llista d'inflamades rèpliques nacionalistes dels intel·lectuals espanyols (inclosos els jesuïtes expulsats a Itàlia). Tot i la col·laboració de Joan Antoni Maians en aquesta resposta de Cavanilles, la major part d'aquests assaigs defensius seran titllats pel germà de

---

8. Sobre Cavanilles, vegeu Antonio GONZÁLEZ BUENO, *Tres botánicos de la Ilustración: Gómez Ortega, Zea, Cavanilles: la ciencia al servicio del poder*, Consejería de Educación. Dirección General de Investigación, 2002.

Gregori d'«oripell», ja que, segons ell, l'única manera de vindicar les glòries d'Espanya era produint obres mestres, dignes de l'aplaudiment universal.⁹ L'historiador que amb més mèrit seguirà aquesta consigna serà Capmany, però Cavanilles participarà en aquesta ingent empresa amb originals contribucions a la historiografia botànica. Les més destacades són les *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia* i el *Discurso sobre algunos botánicos españoles del siglo xvi*.

Joan Baptista Muñoz i Ferrandis (1745-1799)¹⁰ va iniciar-se en el món de les lletres en qualitat de catedràtic de filosofia a la Universitat de València, on manifestà una postura cartesiana i antiescolàstica. Era assidu de la tertúlia literària de Maians quan aquest s'establí a València el 1767. Des d'aleshores va mantenir amb ell una sòlida relació d'amistat i de magisteri que continuà quan, el 1770, es traslladà a Madrid en ser nomenat, gràcies a la influència de Pérez Baier, Cosmògraf Major d'Índies. Els començaments de Muñoz com a historiador, com ha demostrat Mestre,¹¹ van ser orientats per Maians. L'influx crític maiansià flueix a través de la correspondència i l'intercanvi de treballs i es tradueix en el rebuig de qualsevol tipus de tradició òrfena de proves documentals i en la necessitat de publicar documents autèntics i obres fonamentals elaborades amb bona crítica. Aquest objectiu el manifestà clarament per carta a Joan Antoni Maians: «Está en mantillas la historia de España, ni podrá escribirse dignamente si no preceden muchas colecciones de documentos i se publican varias obras inéditas que están batallando con los insectos i las injurias del tiempo».¹² Després de moure molts arxius (fou fundador de l'Arxiu General d'Índies de Sevilla) va escriure una *Historia del Nuevo Mundo* (1793), la qual, al marge de ser una rèplica implícita a la *History of America* de l'escocès William Robertson, va inaugurar les investigacions documentals sobre la història americana.

Francesc Cerdà i Rico (1739-1800)¹³ entrà en relació amb Maians en el transcurs dels seus estudis universitaris a València i, per mediació del d'Oliva, coneixerà el mètode crític contra els falsos crònics i l'humanisme a través de l'obra llatina de Martí. El 1760 es va traslladar a Madrid, on s'integrà en el cercle de Pérez Baier, però continuà mantenint una sucosa relació intel·lectual amb Maians i seguint les seves directrius culturals. En aquest sentit —sobretot després del seu ingrès en la Real Academia de la Historia el 1775— dedicà grans esforços a la publicació i difusió de l'humanisme espanyol i valencià (edició d'obres de López de Sedano, Tomás Antonio Sánchez, Alfonso García Matamoros, Francesc de Moncada, Lope de Vega, Fray Luis de León, marquès de Mondéjar i d'altres).

---

9. Antonio MESTRE, *Historia, fueros...*, p. 281.

10. Sobre J. B. Muñoz, vegeu Nicolás BAS MARTÍN, *El cosmógrafo e historiador Juan Bautista Muñoz (1745-1799)*, València, Servei de Publicacions de la Universitat de València, 2002.

11. Antonio MESTRE, *Historia, fueros...*, p. 315-324.

12. Antonio MESTRE, *Historia, fueros...*, p. 323. Carta de Joan Baptista Muñoz a Joan Antoni Maians, 10 d'agost de 1782.

13. Sobre Cerdà i Rico, vegeu Ángel GONZÁLEZ PALENCIA, *Don Francisco Cerdá y Rico: su vida y sus obras*, Madrid, Tip. De Archivos, 1928 i Antonio MESTRE, *Historia, fueros...*, p. 325-339 i *Humanismo y crítica histórica en los ilustrados alicantinos*, Alacant, Universitat d'Alacant, 1980, p. 94-120.

Joan Sempere i Guarinos (1754-1830)¹⁴ va establir contacte amb les influències humanistes quan era estudiant a Oriola i Múrcia. Després d'una breu estada a València com a advocat en pràctiques, passà a la cort el 1780, on exercí de secretari del marquès de Villena, gran amic de Maians. Aïat ingressà en l'ambient social de Pérez Baier i va prendre partit pel grup dels «golilles» o «man-teistes». Va traduir les *Riflessioni sopra il buon gusto intorno le scienze e le arti* de l'erudit italià Lluís Antoni Muratori i, aprofitant el clima apològic de vindicació nacionalista que desfermà l'article de Masson de Morvilliers, va escriure l'*Ensayo de una biblioteca española de los mejores escritores del reinado de Carlos III*. Els sis volums d'aquesta obra, però, a mesura que anaven sortint posaven més en evidència la posició «afrancesada» de l'autor. La seva imbricació amb l'administració de l'estat va convertir Sempere en un regalista militant; per això, les seves obres sobre història econòmica (*mayorazgos* i rendes eclesiàstiques) i sobre la història del dret són una justificació del procés reformista endegat pels il·lustrats i pel primer liberalisme. El resultat d'aquesta postura serà l'anticlericalisme i, com d'altres, el desterrament després de la Guerra del Francès.

Finalment, Joaquim Llorenç Villanueva i Astengo (1757-1837) va ser deixeble a la Universitat de València de Josep Matamoros i de Pérez Baier, els quals seguí en les seves tendències antiescolàstiques i antisuaristes. El 1780 es traslladà a Madrid i s'integrà en el grup que capitanejava Pérez Baier, on desenvolupà una trepidant carrera de càrrecs eclesiàstics que no va finalitzar fins al 1808, quan la volubilitat dels esdeveniments polítics el va col·locar en diverses circumstàncies que van acabar amb el seu desterrament a Anglaterra. En el camp de la història gaudeix del crèdit que li atorga la seva col·laboració en el *Viage literario a las iglesias de España* (1803-1821), una obra de vint-i-dos volums que desenvolupà el seu germà Jaume (1765-1824). Aquesta monumental obra participà de l'esperit il·lustrat de retorn a les fonts originals i d'una clara intenció regalista, una característica de tots els grans projectes oficials del segle XVIII.

4. L'antiquarisme de la historiografia valenciana

Malgrat que a l'àmbit valencià el criticisme va conèixer una notable expansió ja des del final del segle XVII, també hi van exercir durant el segle XVIII una munió d'erudits que, més que historiadors en el sentit modern de la paraula, feien una tasca d'antiquaris, és a dir, eren recopiladors poc sistemàtics de notícies, diplomes, inscripcions, medalles, monedes o troballes arqueològiques, que, sovint, feien servir per a documentar projectes molt ambiciosos que gairebé sempre restaven inacabats i manuscrits. Bona part d'aquests autors eren religiosos solitaris que es dedicaven a la cerca de dades sobre el seu propi orde religiós o escrivien sobre vides de sants, beats i màrtirs locals fent servir un esperit crític proper al *dolor pio* i molt allunyat del judici negatiu. Els antiquaris laics preïen com a marc de referència la seva ciutat o cercaven notícies sobre una temàtica molt concreta i, de vegades, intranscendent. No era estrany que aquests

---

14. Sobre Sempere i Guarinos, vegeu Juan RICO GIMÉNEZ, *De la ilustración al liberalismo. El pensamiento de Sempere y Guarinos*, Alacant, Universitat d'Alacant, 1997.

autors —laboriosos, discrets, curiosos, humils, molts d'ells arxivers—, que acostumaven a aplicar una certa crítica documental, actuessin com a subministradors de notícies a d'altres autors de més volada, amb una metodologia i un projecte historiogràfic més sòlid i definit. Les obres d'alguns d'ells, útils catàlegs de documents, encara actuen com a pous d'informació per als historiadors d'avui dia, molts dels quals s'aprofiten del seu treball sense el just reconeixement de dedicar-los una simple citació. La nòmina d'autors aquí inclosos és gran, però podria ser encara més dilatada.

En el cas de València, l'antiquarisme està representat per les següents personalitats: Tomàs Güell (1670-1739?), acurat cronista de fets presents i passats i recopilador de notícies antigues sobre els dominics i sobre València; Lorenzo López (1680-1758), continuador d'una *Historia de la ciudad de Alicante* deutora dels plantejaments de l'autor siscentista Vicente Bendicho; Pasqual Esclapés de Guilló († 1775), erudit i autor d'un *Resumen historial de la fundación y antigüedad de la ciudad de Valencia*; Anselm Dempere i Puig (1727-1799), arxiver del monestir mercedari del Puig, que deixà quaranta volums manuscrits carregats de notícies sobre l'orde de la Mercè; Marc Antoni Orellana i Mojolí (1731-1813), un bon representant de l'erudicionisme local de temàtica heterogènia, crítica fluixa i gust per la digressió, valorat pels seus estudis sobre la història de l'art valencià; Agustí d'Arquers i Jover (1734-1808), mercedari afeccionat a la història, recopilador de materials sobre la història del seu orde, el comtat de Cocentaina, diversos llinatges i l'art valencià; Marià de Madramany i Calatayud (1750-1822), polígraf interessat pels estudis genealògics; Bartomeu Ribelles (1756-1826), dominic, escorcollador incansable d'arxius, copista de documents i autor de molts volums manuscrits sobre diversos aspectes de la història de València; i Vicent Martínez i Colomer (1763-1820), cronista de la Guerra del Francès a València i autor d'una obra sobre l'orde franciscà al qual pertanyia.

5. Historicisme, antiquarisme i criticisme documental a Catalunya

Entre la nòmina d'historiadors del Principat durant el segle XVIII, Feliu de la Penya († 1712?)¹⁵ personifica l'expiració del període cronístic de la historiografia catalana, però no la desaparició de l'historicisme, ja que aquest continuà amb un cert vigor durant la centúria. Durant el Set-cents les obres de Feliu gaudiren d'una notable acceptació entre els intel·lectuals i entre els sectors historiogràfics més populars. De fet, l'historicisme polític va perviure de forma larvada entre els juristes catalans com Francesc Ametller, Josep Francesc d'Alòs o Ramon Llätzer de Dou i, també, una part de la historiografia catalana continuà dins d'una línia encara amb tons molt barrocs.

---

15. Sobre Feliu de la Penya, vegeu Fernando SÁNCHEZ MARCOS, «Historia y política en el umbral del siglo XVIII los Anales y combates por Cataluña de N. Feliu de la Penya», *Mémoires de la Société Archéologique de Montpellier (Actes du XII Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon. Montpellier 26-29 septembre 1985, vol. 3, Historiographie)*, Montpellier, vol. 17 (1989), p. 133-146; Eva SERRA, «Una aproximació a la historiografia catalana. Els antecedents», *Revista de Catalunya*, 26, gener 1989, p. 29-46 (especialment les p. 31-33); i Eulàlia DURAN, «Narcís Feliu de la Penya, historiador i polític», *Afers*, 20, 1995, p. 73-86.

Un singular continuador del llegat de Feliu de la Peña va ser Pere Serra i Postius (1671-1748),¹⁶ un botiguer de roba afeccionat a col·leccionar antiguitats i a escriure treballs històrics inflamats de patriotisme, austriacisme i fervor religiós. D'entre la seva extensa producció destaca *Prodigios y finezas de los santos ángeles hechos en el Principado de Cataluña*, una obra que investiga la gran quantitat i qualitat dels ministres angèlics que havia produït el Principat, sobretot durant els «temps mitjans». La perspectiva religiosa, el rerefons polític —dirigit a demostrar les particularitats de Catalunya, un país elegit per Déu— i la poca rigorositat en l'aplicació dels preceptes criticistes fan d'aquesta obra —i de bona part dels seus treballs— un epíleg destacat del principis historiogràfics del segle anterior.

Però el barroquisme en la historiografia del Principat no era una singularitat de Serra i Postius. La majoria de les cròniques seràfiques, com la de Francesc Marca († 1791), i les vides de sants, com les d'Eudald Corriols (1739-1809) i Francesc Xavier Fluvià (1699-1783), adoptaven una metodologia i un estil més proper als autors siscentistes que al criticisme característic del seu segle. La mateixa Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, a la qual pertanyia Serra des de la seva creació el 1729, recollia un bon nombre d'erudits i antiquaris que continuaven reproduint els vells esquemes i les antigues temàtiques. Els discursos de bona part d'aquests acadèmics, en principi dirigits a alimentar els dos grans projectes de la institució, la preparació d'una història de Catalunya i la redacció d'un diccionari de la llengua catalana, no van estar a l'alçada del segle. En aquest llistat dels més propers a l'especulació que a la recerca i a la crítica històrica participen individus de segona o tercera fila que l'únic que han deixat són discursos manuscrits. Són exemples d'aquesta inclinació Antoni d'Armengol i d'Aymerich, autor de desenes d'ambiciosos títols sobre la presència dels moros a Catalunya que es resolen de manera precipitada i trivial, i Agustí Lluís Verde i Camps (1694-1777), que es preguntava sobre la llengua d'Hèrcules quan batejà la ciutat de Barca-Nova.

Al costat d'aquests personatges de mètode fluix va florir una tupida xarxa d'erudits que feien una tasca d'antiquari però que aplicaven una vigorosa crítica documental. La primacia de la crítica documental sobre la bibliogràfica a Catalunya, com ha plantejat Ramon Grau,¹⁷ va ser conseqüència, d'una banda, de la riquesa dels arxius catalans i, d'altra banda, de la implantació d'una nova tècnica arxivística durant el segle XVII liderada per Pere de Marca i Étienne Baluze. Els nous principis arxivístics d'origen francès es basaven en una curiosa tasca de recopilació de documents, la publicació dels diplomes i la depuració dels textos.

---

16. Sobre el barroquisme de la història eclesiàstica i sobre Serra i Postius, vegeu Giovanni STIFFONI, *Verità della storia e ragioni del potere nella Spagna del primo 700*, Milà, 1989 i Antonio MESTRE, «La Iglesia en la España de los siglos XVII y XVIII», a *Historia de la Iglesia en España*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1975, vol. 4, p. 603-604. L'aportació més recent sobre Serra i Postius reivindica la seva relació amb el corrent criticista. José Luis BETRÁN, Antonio ESPINO i Lluís Ferran TOLEDANO, «Pere Serra i Postius y el criticismo historiográfico en la Barcelona de la primera mitad del siglo XVIII», *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 10, 1992, p. 315-329.

17. Ramon GRAU, «Els intel·lectuals, entre la Il·lustració i les tradicions nacionals», a Borja DE RIQUER (dir.), *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, vol. 5, p. 326-343 i «Les batalles de la historiografia crítica», a Pere GABRIEL (dir.), *Història de la cultura catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1996, vol. 3, p. 163-188.

Aquesta iniciativa va ser la principal aportació de la denominada «Escola de Bellpuig de les Avellanes»,¹⁸ formada per un grup d'erudits premonstratesos del cenobi de la Noguera. L'impulsor d'aquest projecte historiogràfic va ser Daniel Finestres i Monsalvo (1702-1744), germà de l'humanista Josep Finestres, catedràtic de Lleis de la Universitat de Cervera, i va ser continuat per Jaume Caresmar i Alemany (1717-1791), Josep Martí (1732-1806) i Jaume Pasqual i Corromines (1736-1804). Van ser arxivers que van abocar el seu disciplinat treball a ordenar diferents dipòsits documentals de Catalunya, tant eclesiàstics com municipals; i la seva obra, molt diversa i en gran part manuscrita o perduda, aplega molts catàlegs d'arxius, repertoris documentals (també de monedes o de restes arqueològiques), llistats de noms i referències puntuals. Per causa d'aquesta deixadesa en la redacció d'uns treballs que gairebé sempre es quedaren en esborralls de projectes de major envergadura, les seves investigacions van tenir un ressò molt escàs i, amb la mort dels autors, van passar a l'oblit. De tots ells, el que ha despertat un major interès ha estat Caresmar, per raons diverses i historiogràficament contradictòries: per una banda, en la sempre delicada qüestió de les vides de sants, la seva obra titulada *Sanctus Severus episcopus et martyr*, refutava els dubtes que havia plantejar Gregori Maians respecte a les escasses certeses que existien per vincular sant Sever amb la ciutat de Barcelona; per altra banda, valorant les proves sobre el martiri de santa Eulàlia conclouia, contra la pressió popular, que bona part de la tradició sobre aquesta santa es basava en un text apòcrif del segle XVII. Al marge d'aquesta mostra de rigorisme i laxisme crític alhora en temes d'història sagrada, en qualsevol cas, molt allunyada del racionalisme crític de la Il·lustració, Caresmar també inicià una obertura temàtica vers la història civil. A través de la *Carta al barón de La Linde en la que se demuestra ser Cataluña en lo antiguo más poblada, rica y abundante que hoy y el Discurso sobre la agricultura, comercio y industria* es pot parlar d'un Caresmar receptiu als temes demogràfics, geogràfics, econòmics i, en definitiva, a aquella història més humana, més interpretativa i més burgesa que caracteritzarà els treballs de Capmany. Precisament, el monjo premonstratès col·laborà amb Capmany aportant informació a les seves *Memorias históricas*, les quals, però, mostren unes conclusions diametralment oposades a les tesis que ell defensava en matèria de poblament i riquesa del Principat.

Altres destacats erudits que van desenvolupar una tasca antiquària, més que no pròpiament històrica, van ser Josep de Taverner i d'Ardena (1670-1726), membre de l'Acadèmia dels Desconfiats, el qual, en adoptar el bàndol borbònic durant la Guerra de Successió, va haver d'exiliar-se al nord de França, on portà a terme una valuosa tasca arxivística per tal de documentar la història dels comtats de Rosselló, Conflent i Vallespir; Francesc Xavier Garma i de Duran (1708-1783), director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, membre de l'Acadèmia de Bones Lletres i heraldista, autor de la reputada *Adarga catalana*; el canonge gironí Sulpici Pontich

---

18. Joan MERCADER, *Historiadors i erudits a Catalunya i a València en el segle XVIII. Caresmar i l'escola de les Avellanes. Mayans, el solitari d'Oliva*, Barcelona, Rafael Dalmau editor, Episodis de la Historia, 85, 1966; Eduard CORREDERA, *La Escuela Histórica Avellanense*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1971.

(† 1738), arxiver de la seu gironina, incansable recopilador de notícies que, malgrat tot, no va produir cap fruit imprès; Benet Ribas i Calaf (1735-1812), escorcollador de documents antics als arxius de Montserrat, Ripoll i Sant Benet de Bages; el mariner Joan Sans i de Barutell (1756-1822), recopilador d'una valuosa col·lecció diplomàtica sobre la història de la marina; el metge Antoni Bosch i Cardellach (1758-1829), primer arxiver de Sabadell i autor de la primera monografia històrica sobre la vila; i l'argenter Celdoni Vilà i Torroja (1759-1821), custodi d'un ric fons documental copiat de diversos arxius de Reus.

Pel que fa a la crítica bibliogràfica, aquesta no va aconseguir a Catalunya un arrelament tan profund com a València, però els seus principals assoliments van ser gràcies a la seva influència. Segurament la millor combinació entre el criticisme documental i el criticisme bibliogràfic es troba en el projecte metodològic de Josep Francesc de Mora i Catà (1694-1762), marquès de Llo, l'ànima de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona durant les seves tres primeres dècades d'existència. Les seves *Observaciones sobre los principios elementales de la historia* pretenien posar les bases a la tasca històrica que l'Acadèmia s'havia marcat. La primera part segueix la línia de la crítica desenvolupada per l'escola valenciana i la segona és un tractat de paleografia i diplomàtica. Les circumstàncies de la història i dels historiadors que exposa són força il·lustrades fins que s'ha d'enfrontar amb el compromès tema de les tradicions. Aleshores fa una distinció entre les tradicions certes, dubtoses i falses, i entre les primeres inclou la predicació de l'apòstol sant Jaume a Catalunya. Amb aquest exemple es pot notar la distància que hi havia entre el rigor crític del degà Martí o de Maians i el del marquès de Llo.

La influència de Maians es va deixar sentir a Catalunya, però el «seriós criticisme de Maians no preà com calia l'actitud, igualment crítica, de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona»,¹⁹ l'escola historiogràfica de Bellpuig i el cercle cerverí. La crítica de la història eclesiàstica va ser l'aspecte més feble, fins i tot entre aquelles persones que van tenir un contacte més directe amb l'erudit d'Oliva. Ja s'ha fet esment de la controvèrsia entre Maians i Caresmar sobre sant Sever, però la qüestió referent a aquest sant tenia el seu origen en una diferència d'opinions entre el jesuïta Mateu Aimeric i Maians.

Aimeric (1715-1799)²⁰ va ocupar la càtedra de filosofia suarista a la Universitat de Cervera, on establí una profunda amistat amb Josep Finestres. Entre els anys 1763 i 1766 va ser rector del Col·legi de Gandia i de la cancelleria d'aquesta Universitat. La proximitat de la ciutat de Gandia amb Oliva li permeté d'enfortir unes relacions intel·lectuals amb Maians que ja eren molt intenses des de feia anys. El contacte del jesuïta català amb Maians començà arran del projecte del bisbe de Barcelona, Ascensi Sales, de formar un episcopologi de la seu barcelonina. En un primer moment, Sales havia ofert l'empresa a Maians, però aquest s'excusà al·legant

---

19. Miquel BATLLORI, «València i Catalunya al segle XVIII. Els amics catalans de Gregori Maians i Siscar», *La Il·lustració*, València, Tres i Quatre, 1997, p. 227-257. La citació de la p. 228.

20. Sobre Aimeric, vegeu Antonio MESTRE, *Ilustración y reforma de la Iglesia. Pensamiento político-religioso de Don Gregorio Mayans y Siscar (1699-1781)*, Oliva, Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva, 1968, p. 72-75.

les seves ocupacions intel·lectuals, tot i que —com explica Mestre— la vertadera raó de la seva negativa era el temor d'enfrontar-se amb tants bisbes falsos. Aimeric, també amb fama de crític fi, es va entregar a remoure els arxius de Barcelona i a cercar notícies en les històries antigues. Maians, per la seva banda, col·laborà estretament en el projecte oferint informacions i corregint els capítols de l'obra que Aimeric periòdicament li trametia per carta. Malgrat l'alt grau de concomitància dels dos erudits, en dues qüestions dissentien: en l'existència de sant Sever, bisbe i màrtir de Barcelona, i en la consideració historiogràfica del jesuïta toledà del segle XVI Jerónimo Román de la Higuera. La primera dissensió és un clar reflex de les diferents actituds adoptades per la crítica respecte de les tradicions històriques. Mentre Maians donava valor a l'argument negatiu, és a dir, aquell que considerava que un fet no documentat legítimament no es podia tenir per cert, Aimeric, en aquest aspecte concret, adoptà una actitud més laxa i, tot evidenciant el seu desapassionament, considerava massa «severitat» deixar els barcelonins sense cap sant Sever quan, en realitat, en reivindicaven dos. El jesuïta basava la seva postura en la tradició recollida pel pare Higuera, mentre que Maians considerava que el pare Higuera havia estat precisament l'inventor d'aquesta tradició. Malgrat aquesta «piga», l'erudit d'Oliva va lloar efusivament l'obra d'Aimeric quan el 1760 sortí del taller de l'impressor barceloní Joan Nadal amb el títol de *Nomina et Acta Episcoporum Barcinonensium*. L'episcopologi, que relacionava i comentava els bisbes que havien ocupat la seu barcelonina des del començament fins a l'any 1759, incloïa una carta de Maians defensant la seva postura sobre sant Sever, la qual cosa va provocar la citada rèplica de Jaume Caresmar, la qual sortí impresa l'any 1764.

D'altres historiadors catalans vinculats amb els germans Maians —formats en el cercle cer-verí i amics d'Aimeric— van ser el canonge gironí Francesc Xavier Dorca i Parra (1737-1806) i el polígraf Josep de Vega i Sentmenat (1754-1831). El primer, autor d'una *Colección de noticias para la historia de los santos mártires de Gerona* (1807), fa servir una rigorosa crítica en la recerca de la veritat, però, com afirma Montserrat Jiménez Sureda, «topà amb la densitat de les seves creences religioses i amb les seves motivacions personals»;²¹ el segon, entre Cervera i l'Acadèmia, va plantejar molts ambiciosos projectes, particularment una història de Catalunya i un diccionari català-castellà, però no en va aprofundir cap. Vega va cartejar-se, sobretot, amb Joan Antoni Maians i, a través d'aquesta correspondència, coneixem les dificultats per tirar endavant aquestes iniciatives culturals, les passes que s'havien de fer per superar-les i un cert desànim vers la situació politicocultural dels territoris catalans. Malgrat tot, el català pot informar el valencià sobre els treballs que al final del segle realitza Fèlix Amat de Palou (1750-1824) i de la gestació del projecte de diccionari d'escriptors catalans que va iniciar Ignasi Torres i Amat (1768-1811) i que, el 1836, conclouria i publicaria el seu germà Fèlix. Aleshores, a Joan Antoni Maians, després de la marxa massiva dels grans estudiosos valencians a la cort, només li restava el plany que comunicava per carta al seu amic català: «Nosotros (los valencianos) no tene-

---

21. Montserrat JIMÉNEZ SUREDA, «Francesc Xavier Dorca i Parra», a Antoni SIMON I TARRÉS, *Diccionari...*, p. 424.

mos Vegas, Dous, Dorcas, Caresmar, Capmany, Amat y Codinas, etcètera».²² Capmany, però, tot i que participà en aquest moviment cultural del final del segle a Catalunya, és just reconèixer que va desenvolupar la major part de la seva tasca historiogràfica a Madrid, com els valencians.

6. Antoni de Capmany. Un català a Madrid

Antoni de Capmany de Montpalau i Suris (1742-1813)²³ és considerat el primer historiador «modern» de Catalunya, i un dels pares de la història econòmica. Amb dinou anys, després d'haver cursat els estudis d'humanitats i lògica a Barcelona, va ingressar a l'exèrcit i va deixar Catalunya, a la qual únicament va tornar per passar curtes estades. El seu període de formació relacional, per tant, el va desenvolupar en el sud de la Península i a Madrid. El 1770 deixà la carrera militar i s'instal·là a Sevilla, on entrà en relació amb el grup il·lustrat (i afrancesat) que gravitava al voltant de Pablo de Olavide. Va col·laborar amb Olavide en diversos projectes, particularment en l'erecció de les Noves Colònies de Sierra Morena, però, a partir de 1775, va trencar amb ell i va decidir marxar a Madrid. Instal·lat a la capital d'Espanya, va entrar a la Real Academia de la Historia i va endegar una intensa activitat historiogràfica.

D'entre tots els seus treballs, la seva obra fonamental i màxim exponent de la historiografia catalana del segle XVIII són les *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* (dos volums en 1779-1781 i dos més el 1790-1792). Les tres parts que conformen aquesta obra —el tràfic marítim, la capacitat naval i la producció artesanal— constitueixen una interpretació sobre el creixement català durant l'època medieval. A més de la renovadora temàtica econòmica, aquest monument historiogràfic combina, com ha definit Pierre Vilar, les quatre qualitats essencials que exigeix una bona obra històrica: rigorositat en la documentació d'arxiu, utilització de la crítica, capacitat de síntesi i bona presentació.²⁴ A més d'a-

---

22. Citat per Antonio MESTRE, *Historia, fueros...*, p. 278.

23. Sobre Capmany, vegeu Javier ANTÓN PELAYO, «Antoni de Capmany (1742-1813): Análisis del pasado catalán para un proyecto español», *Obradoiro de Historia Moderna*, 12, 2003, p. 11-45 i «El discurs de presentació d'Antoni de Capmany a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (1782)», *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 19, 2001, p. 163-174; Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, «El pensament historiogràfic d'Antoni de Capmany: de la Il·lustració al Romanticisme», *I Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1984, vol. 2, p. 589-596, i «Antoni de Capmany: el primer model del pensament polític català modern», a Albert BALCELLS (coord.), *El pensament polític català del segle XVIII a mitjan segle XX*, Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 13-40; Ramon GRAU, *Antoni de Capmany i la renovació de l'historicisme polític català*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1994; Isabel ROMÀ RIBES, «Influència de L. A. Muratori en la metodologia crítica de Antoni Capmany», *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, 3, 1983, pp. 383-407 i «Muratori y Capmany: de la crítica erudita al análisis histórico», *Pedralbes*, 4, 1984, p. 161-186; Francisco José FERNÁNDEZ DE LA CIGONA i Estanislao CANTERO NÚÑEZ, *Antonio de Capmany (1742-1813). Pensamiento, obra histórica, política y jurídica*, Madrid, Fundación Elías de Tejada y Erasmo de Percopo, 1993.

24. Pierre VILAR, «L'obra de Capmany, model de mètode històric. La història catalana del segle XVIII», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 43, 1933, p. 146-154. Reeditat a *Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII*, Barcelona, Curial, 1983, p. 83-90 amb el títol «Capmany i el naixement del mètode històric».

questa obra, des d'un punt de vista historicoeconòmic, va escriure el *Discurso económico-político en defensa del trabajo mecánico de los menestrales y de la influencia de sus gremios en las costumbres populares, conservación de las artes y honra de los artesanos* (1778), on plantejava una tesi econòmica diferent de l'oficialista plantejada per Campomanes i *Cuestiones críticas sobre varios puntos de historia económica, política y militar* (1807).

Sense cap mentor concret en el camp de la història, Capmany sembla ser un autodidacte que participa d'una equilibrada combinació de tres ascendents: l'herència bibliogràfica hispànica que es remunta als *novatores* i arriba fins a Maians; la tradició arxivística catalana que aleshores representava Caresmar; i la influència de l'il·lustrat italià Lluís Antoni Muratori (1672-1751). La influència de Muratori es manifesta en la utilització que féu Capmany de l'obra *Rerum italicarum scriptores*. Davant els problemes que suposava l'aplicació de la crítica històrica en les revisions hagiogràfiques i mogut per un desig de reputar la història d'Itàlia enfront de l'ascendent de les cròniques eclesiaístiques i la dependència dels erudits estrangers, Muratori, vers 1717, es va introduir en el camp de les qüestions més pròpiament civils del període medieval italià. Aquesta opció temàtica va anar acompanyada d'un rigor metodològic que es fonamentava en el pragmatisme documental, en la contemporaneïtat de la font respecte als fets descrits i en l'aplicació de l'argument negatiu i el raonament matemàtic. La sacralitat de Muratori vers el document fa que la seva tasca historiogràfica se circumscrigui a la publicació exacta i cronològica de la massa documental. Aquesta miscel·lània documental va constituir un dels fonaments principals de les *Memorias históricas*, puix que Catalunya, a partir del segle XIII, es va convertir en una competidora de les repúbliques mercantils d'Itàlia. En Capmany, però, els plantejaments merament descriptius de Muratori evolucionaran cap a proposicions dotades de natura analítica, interpretativa i compendiada. En aquesta mutació, els principis historiogràfics de la Il·lustració francesa —i particularment de Voltaire— tindrien un decisiu influx.

Voltaire (1694-1778), sobretot a *Siècle de Louis XIV* i *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, desenvolupà una important tasca de recerca documental, a la qual aplicà els manaments de la crítica per elaborar, després, una exposició sistemàtica, clara, agradable i instructiva als lectors. Per sobre de les vides dels reis i les gestes militars, el seu interès se centrava en els productes culturals de la humanitat (patrimoni material, intel·lectual i moral d'un poble). Aquest coneixement servia per a recuperar o modificar la consciència d'una societat i, a partir d'aquí, transformar el món. A Voltaire l'interessava la història, perquè li servia per a entendre la societat en la qual vivia i, d'una manera especial, els períodes més aptes per a entendre els progressos de la societat europea. Per aquesta raó, interpretava la Història Medieval com la d'una època dominada per la barbàrie, la brutalitat i la ignorància.

És evident que, en aquest últim aspecte, Capmany no combregava amb el francès, però, en la resta, s'acostava molt al seu ideari historiogràfic. El 1782, quan va pronunciar el seu discurs d'entrada a l'Acadèmia barcelonina, va declarar: «Si las leyes y las costumbres, las ciencias y las artes son las partes que constituyen la sociedad civil; la historia de estos quatro bienes hijos de la necesidad de reunir y pulir a los hombres, quan útil no será para instruir la posteridad, y perfeccionar la misma nación, reduciendo a método y cuerpo ordenado esta serie desatada de mo-

numentos, desfigurados unos por la ignorancia, y otros por las calamidades... Una nación, en fin, llena de gloria quando decía y obraba cosas grandes, nunca puede sino ganar mucho en la publicación de su propia historia». Capmany, com Maians, més que apologies contra una Espanya investida en el seu honor, preferia el treball sòlid i objectiu —com les seves *Memorias históricas*. Davant aquells polemistes antiespanyols, respon amb una demostració històrica renovadora: deixa de banda les velles temàtiques polítiques i militars —que quasi sempre pecaven d'exagerades i fabuloses— i revela les virtuts civils i econòmiques de Catalunya durant els segles gòtics. En el pròleg a les *Memorias* exposa la seva intenció que aquest estudi serveixi de model i incentiu a altres províncies d'Espanya, ja que «su publicación hubiera impuesto silencio a la osadía, ligereza o ignorancia de algunos escritores extranjeros que nos colocan en la clase de las naciones donde menos progreso hizo la civilización; o por lo menos nos hubiera dado armas para rechazar los tiros de la calumnia, de la envidia o del desprecio. Entonces se convencería el orbe entero que la gloria de España no estriva sólo en las hazañas puramente militares y en los trofeos sangrientos del furor guerrero».²⁵

7. Els historiadors de les Illes Balears

La producció historiogràfica a les Illes Balears durant la primera meitat del segle XVIII fou exiguua. La principal notabilitat fou el mallorquí Jeroni Agustí Alemany i Moragues (1693-1753), membre honorari de la Real Academia de la Historia de Madrid i autor d'una inacabada *Historia general del Reino de Mallorca*, obra encara útil per a l'estudi de l'època medieval de l'illa. D'altra banda, i des d'una òptica més antològica i memorialística, mereix un esment la crònica dels militars Joan Torrella († 1713) i el seu fill Agustí Torrella (1685-1748), *Olla podrida de varias noticias y algunas particularidades sucedidas exi en Mallorca com en algunas otras parts del Món*, on destaca més la pluralitat d'ingredients que la veritable substància.

Durant la segona meitat del XVIII i els primers decennis del XIX, a les illes de Mallorca i Menorca es va experimentar un notable impuls en els treballs històrics influïts pels principis de la Il·lustració.²⁶ A la illa dels talaiots, un estratègic bastió sotmès al llarg del Set-cents al peculiar domini d'Anglaterra, de França i de l'Espanya borbònica, les excel·lències del «Segle de les Llums» les van patrocinar Antoni Roig i Rexart (1750-1808) i els germans Joan Ramis i Ramis (1746-1819) i Antoni Ramis i Ramis (1771-1840). El 1782, quan Menorca s'integrà inexorablement a l'autoritat de Carles III, es produí un important punt d'inflexió en l'evolució política i cultural de l'illa. El programa reformista que els francesos i, sobretot, els anglesos havien dut a terme en aquest enclavament i la porositat a les influències culturals europees de què gaudien els homes de lle-

---

25. Antoni DE CAPMANY, *Memorias históricas sobre la Marina, Comercio y Artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Barcelona, Càmaras Oficial de Comercio y Navegación de Barcelona, 1961 (1779-1792), vol. 1, p. 17.

26. Josep AMENGUAL I BATLE, «La preilustración en los medios eclesiásticos de Mallorca (ss. XVII-XVIII)», *Hispania*, 212, 2002, p. 907-956.

tres menorquins van estroncar-se amb el canvi de sobirania. Un exemple de les conseqüències d'aquesta tornada a la cleda va ser la desaparició de la Societat Maonesa, una entitat constituïda el 1778 sota els especials auspicis de Joan Ramis, que acollia en la seva selecta biblioteca les obres de Voltaire, Gessner, La Bruyère i altres autors de França, Anglaterra i Itàlia. En aquestes circumstàncies, Roig i Joan Ramis van ser atrets per la nova administració i van col·laborar en la tasca defensiva i apologetica de l'aportació espanyola a la cultura europea, enardidament qüestionada per diversos autors francesos i italians durant la dècada dels vuitanta. Així, el *Resumen histórico de Menorca* (1785) de Roig i el *Resumen topográfico e histórico de Menorca* (1787) de Ramis van ser encàrrecs específics de la Real Academia de la Historia, mentre que, en l'àmbit vindicatiu, destaca particularment l'obra de Roig, *Reflexiones crítico-apologeticas sobre algunos escritos relativos a la isla de Menorca y a sus naturales* (1790). Malgrat aquesta voluntat encomiasta de la civilització espanyola, característica d'altra banda de la major part dels historiadors espanyols —inclosos els catalans—, Antoni Roig i els germans Ramis estaven compromesos amb la crítica històrica del segle. D'aquesta manera Roig en les seves *Reflexiones* manifesta les habituals declaracions de principis en aquest punt: «si el alma de la Poesia es la ficción, la primera ley de la Historia es la verdad», però en cap cas qüestiona els principis de la fe i els fonaments del catolicisme fent ús dels paràmetres del racionalisme, del materialisme o del deisme. La seva edició de la Circular del bisbe Sever de Menorca (418) és una bona mostra de rigor històric i, ahora, de compromís cristià. Joan Ramis, en aquest aspecte, adoptà una actitud menys laxa i més propera als fonaments de la raó laica. A més, els dos germans manifesten una clara positura vers els nous plantejaments teòrics de la historiografia burgesa, per la qual cosa centren els seus interessos temàtics en la història civil i econòmica. Joan Ramis és eloqüent quan, en el pròleg de la seva principal obra, *Historia civil y política de Menorca* (1819), confessa el seu interès principal: «En todas estas obras trato de cuanto he podido rastrear relativo a usos, prácticas y leyes de los Baleares, de sus conocimientos en la navegación y comercio marítimo, en la agricultura y otras ciencias, pues de otro modo no sería presentar su Historia Civil». També l'obra més representativa d'Antoni Ramis, *Noticias relativas a la isla de Menorca* (1826-1838), manifesta una inusual preferència per la història econòmica i demogràfica.²⁷

A l'illa gran l'empenta de la historiografia il·lustrada no comptà amb uns representants tan qualificats. Van succeir-se dos grups: els erudits que participaven en la tertúlia que Bonaventura Serra i Ferragut (1728-1784) va impulsar en el seu domicili de Palma i els assistents intel·lectuals de Jovellanos (pres a Mallorca entre el 1801 i el 1808). En el cenecl de Serra, els beneficis que produïen les novetats bibliogràfiques i els contactes epistolars amb Martín Sarmiento, Gregori i Joan Antoni Maians, Enrique Flórez i d'Alambert van incentivar una curiositat enciclopèdica que, malgrat tot, aconseguí millors fruits en el camp de la botànica que en el de la història. Tampoc els animadors locals en matèria d'història del desterrat de Gijón, Josep Barberí i Santceloni (1766-1826), Francesc Tallades i Venrell (1746-1818) i Lluís de Vilafranca

---

27. Andreu MURILLO i TUDURÍ, «Antoni Ramis i Ramis. L'home, l'obra i l'època», *Revista de Menorca*, 1989, p. 191-204.

(1770-1847), no van assolir fites gaire ambiciosos puix que la major part de les seves obres d'investigació romangueren inèdites. Entremig van treballar autors com Guillem Terrassa i Ponç (1709-1778), Jeroni Berard i de Solà (1742-1795), Joan Binimelis i Puig (1756-1826), Ramon Calafat († 1823), Josep Desbrull i Boïl d'Arenós († 1835) i Josep Nicolau Prats i Creus (1750-1823), més valuosos per la seva aportació documental que per les seves qualitats analítiques.

8. Els historiadors jesuïtes dels Països catalans expulsats a Itàlia

L'expulsió dels jesuïtes decretada per Carles III el 1767 va provocar l'èxode d'un bon grup d'homes de lletres, alguns dels quals van desenvolupar una notable activitat historiogràfica en els territoris italians que els van acollir, particularment a Ferrara. Entre els jesuïtes de València cal esmentar Joan Andrés i Morell (1740-1817), amic íntim de Maïans, i Marià Llorente (1752-1816); entre els de Catalunya, Ignasi Campcerver (1722-1798), Francesc Xavier Cerdà i Llampillas (1731-1810), Lluçà Gallissà i Costa (1731-1810) —tots tres vinculats al cercle cerverí dirigit per Finestres—, Francesc Gustà i Salvador (1744-1816), Joan Nuix i de Perpinyà (1740-1783) i Joan Francesc Masdeu i de Montero (1744-1817); i entre els de les Balears, Martí Descatllar i Descatllar (1716?-1799), autor de dos llibres sobre la geografia i la història d'Eivissa i Formentera. També els jesuïtes del Principat, Mateu Aimeric i Francesc Xavier Fluvià, van patir l'exili, però amb la seva marxa es va posar fi a l'activitat historiogràfica que havien realitzat fins aleshores.

Els jesuïtes catalans expulsats a Itàlia van participar de l'interès per la temàtica americanista, de l'orientació apologètica i nacionalista de la història d'Espanya davant les crítiques dels autors europeus i de la crítica furibunda al procés i als efectes de la Revolució Francesa. La principal característica d'aquesta producció historiogràfica és el to polèmic que impera en bona part de les seves obres.

L'interès pels temes americans²⁸ va ser, en part, conseqüència del contacte amb els membres de la Companyia expulsats del Perú i de Nova Espanya. L'aportació catalana en aquesta matèria, representada per les obres de Nuix i Llorente, se suma a la que van realitzar altres jesuïtes espanyols a Itàlia, com Ramon Diosdado Caballero, Juan Celedonio Arteta o Pedro Montegón. L'objectiu prioritari era la reivindicació de la colonització espanyola a Amèrica. Amb aquesta intenció, Nuix, en les seves *Riflessioni imparziali sopra l'umanità degli spagnoli nell'Indie* (1780),²⁹ argumenta arravatadament contra els darrers continuadors de la «llegenda negra», l'escocès William Robertson i el francès Guillem Tomàs Raynal, barrejant consideracions pròpiament americanes amb rèpliques als sempiterns retrets que els europeus feien contra la idiosincràsia dels espanyols. Després d'investir les exageracions formulades per Bartolomé de las Casas i pels

---

28. Miquel BATLLORI, «El interés americanista en la Italia del setecientos», *La cultura hispano-italiana de los jesuitas expulsos*, Madrid, Gredos, 1966, p. 579-590.

29. A. BENITO Y DURÁN, «La universidad de Salamanca y 'La humanidad de los españoles en las Indias' del padre Juan Nuix y Perpiñá», *Revista de Indias*, 14, 1954, p. 539-547.

qui atribueixen a la crueltat dels espanyols la catàstrofe demogràfica a Amèrica, Nuix manifesta les veritables causes: la inevitable manca de salubritat en el treball de les mines, la falta de geni dels indígenes per a l'agricultura i la indústria, les epidèmies i, per sobre de tot, l'actuació dels estrangers que, obstaculitzant la comunicació i el comerç entre les colònies i la metròpoli, evitaren un major avenç civilitzador. Amb arguments semblants Llorente se sumà a la mateixa causa quan publicà el seu *Saggio apologetico degli storici e conquistatori spagnuoli dell'America* (1804). D'aquesta postura gairebé unànime, el plantejament del matemàtic Ignasi Campcerver representa la principal veu discordant. En considerar en la seva *Cosmografia fisico-storica e stato presente del mondo* (1785) que tots els homes de la terra formen part d'una mateixa espècie (defensa de la tesi monogenista) es veu en l'obligació de censurar el tracte bestial que els espanyols donaren als indis americans durant el segle XVI i, a la vegada, denunciar el tràfic d'esclaus negres africans durant el segle XVIII —el segle de les «llums»—. Per a Campcerver la diversificació en el color de la pell, la forma i els costums dels homes, conseqüència de l'evolució de l'espècie al llarg dels segles, no contradiuen el fet que tota la humanitat tingui com avantpassat l'Adam creat per Déu.

El furor espanyolista dels jesuïtes catalans expulsats a Itàlia, amb molts punts de contacte amb la temàtica americanista, s'emmarca dins el fenomen ja citat que afectà els intel·lectuals espanyols a partir de la dècada dels setanta del Vuit-cents. Davant les interpretacions, considerades injustes i deformades dels autors estrangers respecte de la cultura hispànica, els historiadors espanyols van treballar per contrarestar les crítiques i rehabilitar les glòries del passat nacional. Una de les principals polèmiques va desfermar-se a Itàlia a causa de les tesis de Girolamo Tiraboschi, Saverio Bettinelli, Clementino Vannetti i altres col·laboradors del *Giornale di Modena*, els quals consideraven que la dominació espanyola d'Itàlia havia estat la causa de la decadència de les lletres en aquell país. En contra d'aquesta opinió, Joan Andrés, Francesc Xavier Cerdà i Llampillas i Joan Francesc Masdeu van endegar una tasca proselitista de la cultura espanyola, esforçant-se en la difusió de la llengua i la literatura castellanen a Itàlia: Andrés va publicar *Dell'origine, progressi e stato attuale d'ogni letteratura* (1782-1799); Llampillas, el *Saggio storico-apologetico della letteratura spagnuola contro le pregiudicate opinioni di alcuni moderni scrittori italiani* (1778-1781), i Masdeu la monumental *Historia crítica de España y de la cultura española* (1783-1805), una obra en vint volums que mereix una atenció especial.

La *Historia crítica* de Masdeu³⁰ nasqué com un ambiciós projecte que tenia la finalitat de mostrar i enaltir les coses d'Espanya i alhora «desenganyar» els intel·lectuals italians dels atavismes que els encaminaven a menysprear la cultura espanyola. Per aquest motiu, l'obra es començà a publicar en italià, però, davant l'escàs èxit del primer i del segon volum, abandonà l'edició italiana i es concentrà en l'edició espanyola. Aquesta obra, tan admirada com polèmica

---

30. Sobre Masdeu, Roberto MANTELLI, «L'ús de la crítica en els escrits de l'historiador català Joan Francesc de Masdeu», *Recerques*, 11, 1981, p. 137-148; «Nationalism, Xenophobia and catalanism in the writings of an Enlightened catholic historian: Juan Francisco Masdeu, S.J. (1744-1817)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 55-56, 1982-1983, p. 209-260 i *The Political, Religious and Historiographic Ideas of Juan Francisco Masdeu, S. J., 1744-1817*, Nova York, Garland, 1987.

—i, de vegades, contradictòria—, guarda moltes similituds amb la història il·lustrada d'Antoni de Capmany, sobretot pel que fa a l'ús de la crítica i a l'ampliació del camp temàtic de la història. El primer aspecte es manifesta en el seu radical rebuig de l'*ipse dixit* —qüestionant, fins i tot, aspectes de les Sagrades Escripures—, en la valoració de les proves documentals mitjançant l'ús de les ciències auxiliars i en la impugnació dels anacronismes, les deduccions interessades i els successos inversemblants a la llum de la raó. Aquesta actitud l'acostà a l'hipercriticisme i, fins i tot, a l'escepticisme històric. Seguint aquest afany de negació i de dubte permanent recusà herois populars com el Cid, Fernán González o la presència de Carlemany a Catalunya. Però la seva militància catòlica i un exagerat patriotisme —que Menéndez y Pelayo anomena «hispanisme», la versió espanyola del gal·licanisme— el van fer alhora molt permisius amb les tradicions pietoses referents a la cristianització de la Península (la vinguda de sant Jaume i sant Pau o l'aparició de la Mare de Déu del Pilar). El segon aspecte significa la participació de Masdeu en una nova concepció de la història, en la qual monarques i batalles competien en protagonisme amb altres temes com el clima, el comerç, els costums, el temperament, la cultura, la població, el govern, l'agricultura o l'artesanía, en definitiva, amb la història civil.

Finalment, també alguns jesuïtes catalans expulsats a Itàlia van traslladar el seu compromís polític, contrari a la democràcia, a la igualtat i al laïcisme que patrocinà la Revolució Francesa, a algunes de les seves obres, les quals eren encesos al·legats contrarevolucionaris i acalorades refutacions contra el jansenisme. Masdeu i Francesc Gustà³¹ van ser els autors més apassionats en aquest punt. És mostra del primer el *Discurso al género humano contra la libertad e igualdad de la democracia francesa* (escrit el 1797), i del segon, *Lo spirito del secolo XVIII, scoperto agl'incauti per preservativo o rimedio alla riduzione corrente* (1790) i *Dell'influenza dei Gianenisti nella Rivoluzione di Francia* (1794). En aquestes obres, l'estil periodístic, polèmic, atractiu i directe es combinava subtilment amb l'erudició històrica. Aquesta «nova forma d'escriure», que tants recels provocava entre l'integriste peninsular, va ser abraçada per aquests autors jesuïtes a Itàlia per combatre la «impietat» amb les mateixes armes dels «impius».

9. Les «llums» de la historiografia catalana del segle XVIII

A nivell teòric, la visió de la història que proposava la Il·lustració es caracteritzava pels següents atributs: l'emancipació del discurs històric de la tutela teològica i providencialista mitjançant l'aplicació de la crítica racional, la preferència per aquells temes «culturals» que van suposar un progrés objectiu en el procés de civilització humana, la utilització dels fets pretèrits com a instrument moralitzador i educador, la cerca d'una síntesi entre la erudició històrica i la filosofia històrica i l'aplicació d'una pauta narrativa acurada i seductora. És tradicional prendre com a paradigma del pensament històric de la Il·lustració la concepció que sostenia Voltaire, tot i que el filòsof-historiador francès mostrava una acientífica indiferència per la tasca erudita i

---

31. Sobre Gustà, Miquel BATLLORI, *Francisco Gustà. Apologista y crítico*, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1942.

una extraordinària confiança en l'ideal filosòfic quan admetia l'existència de lleis naturals que determinaven el decurs de la humanitat. La seva combativa història filosòfica, per bé que no va ser gaire secundada a aquesta banda dels Pirineus, va moderar l'aspror del mètode erudit que havia prevalgut entre la majoria dels afeccionats a les antiguitats. Voltaire va tenir un remarcable ascendent en els historiadors més pròpiament il·lustrats de l'últim terç del segle XVIII, tals com Antoni de Capmany i Joan Francesc Masdeu. La temàtica civil i l'elegància expositiva van ser les principals influències de la història il·lustrada francesa, mentre que el seu vessant filosòfic, en considerar la civilització espanyola com un model contrari al progrés, va ser enardidament contestat. També la historiografia britànica va arremetre contra els punts foscos del passat hispànic (per exemple, William Robertson) però, en aquesta, l'equilibri entre història i erudició, pionerament assolit per autors com David Hume o Edward Gibbon, s'acostava molt al nivell metodològic que, de manera simultània, exposava Antoni de Capmany en les seves *Memorias históricas*. Per tant, la formació de la història il·lustrada en l'àmbit català implica concatenar tres circumstàncies essencials: la genealogia del criticisme, la difícil apologetica Espanya/Catalunya-València i Espanya/Europa i el context econòmic que obrí el camí a les aspiracions dels grups burgesos.

L'arrelament del criticisme documental a Catalunya i la difusió del criticisme bibliogràfic a València van servir per a aïllar i marginar la parcialitat, la vehemència i l'especulació que dominà la historiografia del Barroc. Tot i que van ser nombrosos els historiadors marcats pel signe del segle anterior, sobretot durant la primera meitat del XVIII, la tenacitat de determinades figures va aconseguir la implantació d'una metodologia científica que perseguia la veritat demostrada mitjançant fonts qualificades i documents autèntics. Però el criticisme del Set-cents també tenia uns límits. La integritat i l'asèpsia criticista eren titllades de poc patriòtiques i de poc pietoses si posaven en evidència les «falses glòries» i la «falsa pietat» que l'estat i l'església nacional protegien i promocionaven.

La subjugació de la nacionalitat catalana a la incipient nacionalitat espanyola després de la Guerra de Successió, juntament amb la imposició uniformista i centralista, van provocar una inspecció de la crítica per part del govern i, de fet, una pressió sobre els historiadors que lluitaven per una autonomia de la història. El cas més clar d'assetjament és el que patí Gregori Maians, la postura intransigent del qual li comportà l'acusació d'antiespanyol i la invitació a l'ostracisme. Però el prudent retir del d'Oliva va ser una excepció. Bona part dels historiadors catalans amb més projecció van acabar absorbits per l'administració borbònica: o es van traslladar a la cort o van col·laborar amb els projectes regalistes que promovia el govern. Aquesta actitud, lluny de ser una forma de «traïció» a la seva pàtria, com de vegades alguns han jutjat, va ser una manera de reivindicar la memòria de la nacionalitat catalana, o, com va dir Capmany, «la memoria de nuestra antigua grandeza, de nuestras instituciones políticas y literarias y de nuestra prosperidad pública».³² Una vegada superades les traves de la història eclesiàstica, la força de la història civil catalana trobarà un difícil encaix amb la concepció liberal de la nova història d'Espanya.

---

32. ANTONI DE CAPMANY, «Discurso pronunciado por Dn. Antonio de Capmany en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona con el día de su recepción», a JAVIER ANTÓN PELAYO, «El discurs de presentació...», p. 168.